

УДК 342 (723)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2020.1.05>

ПРАВО УКРАЇНЦІВ НА ОТРИМАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

THE OPPORTUNITY OF UKRAINIANS TO RECEIVE FREE LEGAL ASSISTANCE

Пряміцин В.Ю.,

викладач кафедри публічного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Левіцька Н.О.,

студентка I курсу факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Шамрай А.О.,

студентка I курсу факультету соціології і права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Наукова робота присвячена аналізу та дослідженню права особи на отримання безоплатної правової допомоги відповідно до законодавства України з урахуванням закордонного досвіду. У статті виділяються та роз'яснюються три форми міжнародно-правової безоплатної юридичної допомоги; окремо наводяться приклади деяких моделей таких форм та їх застосування в різних країнах світу. Досліджуючи та вивчаючи питання застосування безоплатної правової допомоги в Україні, наголошуємо на тому, що в нашій країні передбачено надання первинної та вторинної правової допомоги. До того ж зазначається, якими законами та нормативно-правовими актами регулюється право українців на отримання безоплатної правової допомоги. Конкретно визначається, де українцям можна отримати безоплатну правову допомогу та що для цього потрібно знати; звертається увага на те, що не всяка юридична допомога, яка надається особою, що має спеціальні знання в галузі права, є кваліфікованою, та виділяються критерії оцінки юридичної допомоги, що дуже важливо та актуально в наш час. У статті окремо звертається увага на перелік підстав відмови від адвоката та наводяться приклади таких підстав. Щодо діяльності центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги, то звертається увага не те, що вони потребують перегляду складу їхніх функцій. Окремо беруться до уваги функції, які потребують акценту на своїй роботі задля їх вдосконалення. Одним із пріоритетних завдань вивчення даної теми є дослідження досвіду «передових країн світу» щодо надання безоплатної правової допомоги та за результатами оцінювання формулювання рекомендацій щодо впровадження позитивної практики за допомогою масштабних навчальних програм у систему безоплатної правової допомоги України. Підсумовуючи, наводимо конкретні пропозиції до законодавства України щодо покращення якості надання безоплатної правової допомоги в нашій країні.

Ключові слова: правова допомога, безоплатна правова допомога, адвокат, консультація, правова підтримка.

Постановка проблеми та її актуальність. Право громадян на кваліфікований юридичний захист, закріплений у ст. 55 Конституції України, є найважливішою гарантією прав і свобод. Відповідно до положень даної статі кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини.

Актуальність теми даної роботи зумовлена тим, що на Україну покладаються зобов'язання згідно з міжнародними договорами щодо надання безоплатної правової допомоги особам, які потребують відповідного захисту.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням даної теми займалися такі дослідники, як: О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, О.Г. Гамалій, А.М. Колодій, А.Т. Комзюк, В.П. Петков, Ю.І. Руснак, О.Ф. Скакун, М.В. Стаматіна, С.Г. Стеценко, Ю.М. Тодика, В.І. Форманюк, Ю.С. Шемшученко, Ю.Т. Шрамко та інші.

Метою даної роботи є аналіз правового регулювання права українців на отримання безоплатної правової допомоги нормами вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Що стосується міжнародно-правового регулювання безоплатної юридичної допомоги, то може виділити три форми такої допомоги [1]:

1) представницька форма – пов'язана з питаннями в тих сферах, де послуги адвокатів оплачуються в рамках державної системи субсидіарної юридичної допомоги, пов'язаних, наприклад, із судовим представництвом у цілому чи представництвом лише у кримінальних справах;

2) консультативна форма – у вигляді консультацій із метою забезпечення доступу громадян до правової інфор-

мації і для того, щоб громадяни могли приймати зважені з юридичної точки зору рішення. Країнами поширення даної форми є Франція та Ірландія.

3) змішана форма – безкоштовні юридичні послуги поширюються на весь спектр юридичних послуг, починаючи з усного консультування і аж до судового представництва.

Моделі надання безоплатної юридичної допомоги у змішаній формі зазвичай розділяють на: *judicare*, модель державних захисників, приватно-державну модель.

Модель *judicare* передбачає залучення практикуючих юристів, з якими кожен раз спеціально укладається угода на ведення кожної окремої справи. Назву така модель отримала від чинної в США системи такого роду.

Ця модель застосовується, окрім США (а точніше, деяких штатів США), в Англії, Уельсі, Австралії, Шотландії, Норвегії, Швеції і на великій території Канади.

Purejudicare передбачає, що юристи отримують виплати після надання ними юридичної допомоги за кожну справу, що ведеться. Адвокати отримують компенсації за надані в рамках програми послуги або від місцевої адміністрації, або через колеги адвокатів. Модель «черговий адвокат» має на увазі штатних адвокатів, безпосередньо залучених органом із надання юридичної допомоги, які відповідальні за надання юридичних послуг, з обов'язком «чергового» представництва. Виплати таким адвокатам здійснюються за кожен день перебування і представництва в суді. Зазвичай чергові адвокати надаються клієнтам, які не мають адвоката, в день їхньої першої появи в суді [3].

Повертаючись до безоплатної правової допомоги в Україні, маємо відзначити, що тут дане питання регулюється Законом «Про безоплатну правову допомогу» [4]. Відповідно до ст. 1 даного Закону під безоплатною правовою допо-

могою слід розуміти правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

В Україні передбачено надання первинної та вторинної правової допомоги. Відтак безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а під безоплатною вторинною правовою допомогою слід розуміти вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

До послуг первинної допомоги відносять надання правової інформації, надання консультацій і роз'яснень із правових питань, складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру), надання консультацій, роз'яснень та підготовку проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій) для сільського населення – власників земельних ділянок, надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

До послуг вторинної допомоги відносять захист, здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складення документів процесуального характеру.

Безкоштовну вторинну допомогу надають: центри надання безоплатної правової допомоги [5]; адвокати, включені в Реєстр адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу [6].

До проблем у питаннях безоплатної правової допомоги Гаркуша відносить наведені нижче [7].

Потребує на зміну структурна конфігурація пунктів 1 і 3 частини 1 статті 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460–VI щодо терміна «правова допомога» як родового та терміну «безоплатна правова допомога», що виступає як видовий.

Питання конкретизації самого терміна «безоплатна правова допомога» існує в контексті його розмежування із «правничою». Так, можемо посилаєтися на той факт, що 02.06.2016 року Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401–VIII [8] у ст. 59 Конституції України категорія «правова» змінена на «професійну правничу» в редакції «кожен має право на професійну правничу допомогу», що викликало суперечки серед науковців і практиків.

Обов'язковими елементами надання правової допомоги слід вважати допомогу, яка надається лише у випадках захисту від обвинувачення у кримінальних провадженнях тільки адвокатами, а також безоплатно на підставах, чітко визначених законом та суб'єктами, передбаченими в законі.

У даному контексті особливу увагу хочемо звернути на якість послуг. Тут гостро стоїть питання формальності: оскільки вони оплачуються державою, то говоримо про низький рівень зацікавленості адвокатів у результаті. Деякі дослідники вирішенням даної проблеми називають формування рейтингу якості надання адвокатами правової допомоги, який би впливав на грошове забезпечення. Ми не погоджуємося з даною пропозицією, оскільки за загальним правилом кількість звернень до певного адвоката говорить про його професіоналізм та якість наданих ним послуг. У випадку з наданням адвоката таку кількість звернень простежити

неможливо, і будь-які рейтинги так чи інакше не будуть об'єктивними.

Слід відзначити, що не всяка юридична допомога, яка надається особою, що має спеціальні знання в галузі права, є кваліфікованою. Тому слід виділити критерій оцінки юридичної допомоги як кваліфікований. Цей критерій є оцінкою якості, грамотності наданої допомоги. При цьому великі труднощі виникають під час визначення показників, за якими можна судити про те, що допомога була надана юридично грамотно.

Ймовірно, ці показники мають бути закладені в нормативно-правових актах, у вимогах до претендентів на надання юридичної допомоги (здача спеціального екзамену, що включає не лише теоретичні, але і практичні питання, стажування, досвід роботи і т.д.) [9]

Також окремою проблемою є перелік підстав відмови від адвоката, до яких належать: хвороба адвоката, неналежне виконання адвокатом своїх зобов'язань за умовами договору, недотримання адвокатом порядку надання оплатної вторинної правової допомоги; виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Вважаємо, що даний перелік слід доповнити положеннями про відмову від призначеного адвоката.

Щодо діяльності центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги, то потребує перегляду склад їхніх функцій із посиленням акценту саме на функції захисту; вирішення дискусії із приводу розширення підстав для заміни або відмови від призначеного адвоката у кримінально-процесуальному судочинстві.

Якщо звернутися до досвіду «Передових країн світу», щодо надання безоплатної правової допомоги, то можна простежити, що в таких країнах дедалі більшу увагу приділяють забезпеченню належної якості правової допомоги. В Україні для цього наявна відповідна нормативна база. Проте рекомендовано

посилити механізми контролю якості, зокрема, шляхом розширення норм, які закріплюють стандарти якості правової допомоги, частішого проведення спостережень за роботою адвокатів у суді та опитувань клієнтів, запровадивши механізми незалежної фахової оцінки (peer review). Також за результатами оцінювання слід сформулювати рекомендації щодо продовження позитивної практики впровадження масштабних навчальних програм у системі безоплатної правової допомоги [10]. На практиці найбільше поширення одержали такі моделі функціонування та управління системами безоплатної правової допомоги в різних країнах (у тому числі країнах ЄС). Модель «Офіс публічного захисника» (США, Ізраїль). Адвокати працюють повний робочий день винятково у справах, оплачуваних державою, і одержують зарплату щомісяця. Контрактна модель (Великобританія, Нідерланди). Спеціальний орган підписує з юридичною фірмою або адвокатом контракт на надання допомоги в певній кількості справ. Модель Ex officio (призначення адвокатів державою). Це модель, за якої відповідний суспільний інститут (міністерство юстиції, прокуратура або суд) наймає й оплачує адвоката нужденній стороні (надання юридичної допомоги за призначенням держави і є його обов'язком). Існують також спеціальні схеми страхування (Німеччина, США). Особа може застрахуватися, і під час настання страхового випадку послуги адвоката будуть оплачені страховою компанією [11]. Таким чином, слід внести конкретні пропозиції до законодавства України щодо покращення якості надання безоплатної правової допомоги в нашій країні. Вони повинні базуватися на таких положеннях, як:

1. Спрощення громадянину «доступу до правосуддя», запровадження упорядкованих зміни до процесуальних

кодексів конкретно в частині звернення громадянина за судовим захистом.

2. Удосконалення системи оплати праці адвокатів, які беруть участь у наданні безоплатної правової допомоги, зауважуючи, що цю частину роботи треба систематизувати та здійснити під жорстким наглядом держави, оскільки витратяться будуть кошти саме з державного бюджету.

3. Потрібно запропонувати адвокатам певну альтернативну оплату праці, наприклад, за рахунок погашення зобов'язань адвокатів перед Пенсійним фондом України, Фондом соціального страхування, податковими органами.

Це надасть можливість та перспективу адвокату здійснити вибір: або отримати за виконану роботу певну суму грошей, або взяти до уваги зароблені адвокатом гроші під час нарахування йому податків.

4. І нарешті, можливо якимось чином заохочувати адвокатів до того, щоб вони брали участь у програмі надання безоплатної юридичної допомоги, за допомогою пропозицій отримати певні додаткові гарантії чи пільги від держави, наприклад, у вигляді санаторно-курортного лікування, зменшення вартості проїзду в державному транспорті, лікування в державних медичних установах, навчання дітей адвокатів тощо [12].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Удалова Н.М. Оказание бесплатной юридической помощи в России и иностранных государствах. *Образование и право*. 2013. № 11(51). С. 189–198.
2. Rhudy R. Description and Analysis of Legal Aid Models / Legal Aid Models for Latin America [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa. URL : <http://www.gsdr.org/go/display/document/legacyid/452>.
3. Галоганов А.П. Государственные юридические бюро и адвокатская деятельность: общее и особенное. *Правозащитник*. 2013. № 1. С. 14.
4. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 16.01.2020. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2011. № 51. Ст. 577.
5. Адреси центрів надання безоплатної правової допомоги. – Електронний ресурс. URL : <https://minjust.gov.ua/news/info/adresi-tsentriv-z-nadannya-bezoplatnoi-pravovoi-dopomogi>.
6. Реєстр адвокатів. URL : <https://www.legalaid.gov.ua/advokatam/rejestr-advokativ/>.
7. Гаркуша А.Г. Деякі аспекти надання безоплатної правової допомоги в Україні. *Форум права*. 2019. № 2. С. 15–22. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401–VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.
9. Невська О.В. Що таке кваліфікована юридична допомога? *Адвокат*. 2007. № 11.
10. Презентація Звіту Ради Європи за результатами оцінювання системи безоплатної правової допомоги в Україні. URL : <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/prezentatsiya-zvitu-rady-yevropy-za-rezultatami-otsinyuvannya-sistemy-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogy-v-ukrayini/>.
11. Безоплатна правова допомога у країнах світу. URL : <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122702>.
12. Пропозиції щодо вдосконалення системи безоплатної правової допомоги в Україні. URL : adako.com.ua/news/propoziciyi-shchodo-vdoskonalennya-sistemi-bpd.

Scientific work is devoted to the analysis and research of a person's right to receive free legal aid in accordance with the legislation of Ukraine, taking into account foreign experience. The article identifies and explains three forms of international legal free legal aid; some examples of some models of such forms and their application in different countries of the world are given separately. While researching and studying the issue of free legal aid in Ukraine, it is emphasized that primary and secondary legal aid is provided in our country. In addition, it states which laws and regulations regulate the law of Ukrainians to receive free legal aid. It specifies: where Ukrainians can get free legal aid and what they need to know; draws attention to the fact that not every legal aid provided by a person with specialist knowledge of law is qualified and the criteria for evaluating legal aid are distinguished, which is very important and relevant in our time. The article draws particular attention to the list of reasons for refusing a lawyer and gives examples of such grounds. Regarding the activities of the secondary legal aid centers, attention is drawn not to the fact that they need to review the composition of their functions. Features that need to be emphasized in order to improve them are taken into account. One of the priority tasks of studying this topic is to study the experience of "Advanced countries in the world" in providing free legal aid, and to evaluate the formulation of recommendations for the implementation of good practice through large-scale training programs in the system of free legal aid in Ukraine. To summarize, there are specific proposals to the legislation of Ukraine to improve the quality of legal aid in our country.

Key words: legal assistance, free legal assistance, lawyer, consultation, legal support.